Казакевич О.М.,

канд. істор. наук, ст. викл. кафедри історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Погляди М.П. Драгоманова на мовне питання в українському національному русі

В статье анализируются взгляды М. Драгоманова на вопрос статуса украинского языка в Российской империи в контексте общественно-политической деятельности ученого.

The present article deals with M. Dragomanov's attitude towards the question of the Ukrainian language status in the Russian empire in the respect of his social and political activity.

***Ключові слова**: М. Драгоманов, український національний рух, Київська громада, українська мова, освіта.*

Діяльність М. Драгоманова як активного учасника українського національного руху, члена Старої Київської громади, становить вагому віху в процесі українського національного відродження другої половини XIX – початку XX ст. «М. Драгоманов, по-європейському освічена людина великого розуму та енергії, відіграв важливу роль в українському русі розширенням та зміною соціальної та політичної програми, відстоюванням значення для України російської культури та літератури, а ще більше – встановленням і захистом федералістських ідей в українському націоналізмі» [1].

Одним з найважливіших чинників становлення та відродження позбавленої власної самостійної держави нації є її мова. У другій половині XIX ст. питання української мови та її запровадження у шкільне навчання викликало гострі дискусії серед представників української інтелігенції Російської та Австро-Угорської імперій. Діячі українського національного руху безперечно вважали за необхідне запровадження викладання української мови, та навчання на ній у школах, у країні населення якої більше як на 70 % складалося з українців. Погляди М. Драгоманова на мовне питання в Україні становлять значний інтерес для дослідження українського національного руху другої половини XIX – початку XX ст., оскільки учений мав колосальний вплив на молоде покоління українофілів, майбутніх засновників та активних членів українських політичних партій, творців та учасників української революції 1917–1921 рр.

Висвітлення поглядів М. Драгоманова на питання української мови знайшло відображення у працях, здебільшого присвячених проблемам освіти в Україні, зокрема у статтях С. Русової, С. Глушко, Л. Климчик, А. Круглашова та ін. [2].

Вперше погляди М. Драгоманова на мовне питання в українському національному русі проявилися під час його роботи у недільних школах. Система народних недільних шкіл поширювалася в Україні, як і по всій території Російській імперії, з кінця 50-х років XIX ст. У жовтні 1859 р. у Києві відкрилась перша недільна школа з ініціативи студентів Київського університету Св. Володимира, яка була підтримана попечителем Київського навчального округу М. І. Пироговим та професором П. В. Павловим [3]. Дуже швидко їх кількість зросла і у 1862 р. у місті нараховувалося уже більше 10 недільних шкіл, метою створення яких було прагнення надати елементарну освіту якомога більшій кількості місцевого населення. Вчителювали в школах здебільшого студенти університету та учні київських гімназій. М. Драгоманов разом з іншими майбутніми громадівцями брав активну участь у діяльності недільних шкіл. Серед інших організаційних питань вчителі мали вирішувати, якою мовою проводити навчання. Звертаючись до національного складу учнів недільних шкіл, можемо говорити про значне переважання у них учнів-українців. Так, наприклад, у Подільській школі, де викладав М. Драгоманов, учнів-українців налічувалось 75, росіян – 17, поляків – 3,

євреїв – 3, німців – 3; у Новостроєнській школі українців було 121, росіян – 21, поляків – 5, німців – 1 [4]. Але мовне питання у цих школах вирішувалось по-різному. Викладачі Новостроєнської школи (П. Житецький, П. Чубинський, О. Стоянов, В. Торський), називаючи себе «українцями», прагнули проводити навчання українською мовою і навіть, за словами Г. Житецького, частково ігнорували не українські підручники, на відміну від інших шкіл, де поряд із українською студенти викладали російською мовою. Учителі Подільської школи П. Шейковський, Ф. Вороний, «...а особливо Драгоманов, не цуралися російщини, трималися її, вважали за неможливе поки що обійтись без її культурних засобів» [5], за що їх називали «космополітами».

Сам М. Драгоманов згадував, що на педагогічних радах, на які часто збиралися учителі, виникали дискусії, «...доходило до суперчок про вагу національного і народного традиційного елементу, і всесвітнього та наукового. Ми вище ставили останній, новостроєнці – перший» [6].

Разом з тим, після видання у 1863 р. сумнозвісного Валуєвського циркуляру М. Драгоманов стає чи не єдиним з діячів українського національного руху, який наважується публічно виступити на захист української мови, намагаючись протидіяти у такий спосіб русифікації освіти. У кількох статтях, опублікованих у 60-х роках, він викриває спроби імперських посадовців нав'язати українським учням російськомовні підручники [7].

Проблема забезпечення навчального процесу якісною україномовною літературою у подальшому неодноразово привертатиме увагу М. Драгоманова. Ще в період існування недільних шкіл їх вчителі самостійно намагалися видавати навчальну літературу для своїх учнів. Так були підготовлені книги «Домашня наука. Перші початки» (1860) та «Домашня наука. Вищі початки» (1861) К. Шейковського, «Навчальна арифметика» К. Рубисова, «Щотниця» О. Мороза та ін. У навчальному процесі широко використовувалися «Граматка» П. Куліша, «Кобзар» та «Буквар южнорусский» Т. Шевченка. Проте цих зусиль було недостатньо. Як зазначає В. Борисенко, брак необхідних підручників і книг для читання був у цілому характерний для розвитку народної освіти на той час. Серед існуючих більшість «...була написана на низькому педагогічному рівні, без урахування вікових і національних особливостей учнів і вимог, які ставило перед ними саме життя» [8].

У нарисі «Антракт з історії українофільства (1863–1872)» М. Драгоманов закидає звинувачення діячам українського національного руху за їх недостатню роботу у сфері видання україномовної літератури як наукової, навчальної, так і популярної. На думку М. Драгоманова, оскільки необхідної кількості підручників написаних українською мовою не було «Гаразд більш практичним було продовжати так діло, як началось: готовити книжки українські й уводити їх у школи поряд з російськими, вибираючи книгу не по мові, а по ціні того, що нею писано. Навичка читати по-російському не зашкодила б нашому народу, а читаючи по-своєму тільки справді гарне й цінне, народ би научився цінувати й нарождающуся рідну літературу...» [9]. М. Драгоманов зазначав, що «потребу української народної освіти українофіли основують на окремішності і самостійності української народної мови» [10]. Але для доведення такої самостійності необхідним є існування словника та повної наукової граматики української мови. «.. Поки не добудемо ми такого словаря і граматики, — пише Драгоманов, – доти мусимо мовчати, зціпивши зуби і зачервонівши від сорому, як який-небудь недоук або проходимець кине нам докір, що наша мова є неорганічний жаргон». Крім того, не достатньо довести «самостійність якої-небудь мови, для того щоб її признано було мовою для шкільного викладу. Треба, щоб поперед мова ся нажила собі літературу, і не архаїчну, а нову, пригодну для практичних потреб сьогочасних» [11].

З цієї самої праці бачимо, що М. Драгоманов не надавав виключного значення виданню україномовного Євангелія, що на той час розглядалося діячами національного руху як нагальна потреба. Про це свідчать неодноразові спроби перекласти і опублікувати

текст Святого Письма українською мовою: у 1860 р. опубліковано переклад П. Морачевського, у 1871 р. побачив світ переклад П. Куліша та І. Пулюя, а у 1903 р. – М. Лободовського. Вважалося, що наявність перекладу Євангелія українською мовою здатне підвищити її статус в очах громадськості. М. Драгоманов скептично ставився до цих аргументів: «У очах багато людей з українофілів перевід Св. письма потрібний особливо, щоб підняти у очах народу ціну його мови, котру він сам почав уже вважати мужицькою і [не] високою, розговору недостойною. Але на се можна сказати, що повагу народної мови можна підняти і другими книжками, тільки б народ бачив у них серйозну науку і практичну ціну. А з сих поводів головніше діло усе-таки виходить виготовлення на українській мові книжок, котрі б просто несли у народ лучші ідеї нашого віку, викладали б позитивні науки і давали б народу практичні відомості. Коли тепер українофіли не виготовляють таких книжок, то мають жалуватись тільки на самих себе» [12].

Ці думки, сформульовані М. Драгомановим у 70-х роках XIX ст. у подальшому не зазнали істотних змін. В опублікованій у 1891 р. праці «Чудацькі думки про українську національну справу» мовне питання висвітлено подібним чином. М. Драгоманов зазначає, що для отримання всебічної освіти необхідним є знання не однієї, а кількох мов. І якщо людина, отримавши початкову освіту рідною мовою, а вищу освіту – іншою мовою, для подальшого спілкування обирає не рідну мову, то це є правом її вільного вибору. Але жодні урядовці не мають права заборонити використання будь-якої мови у навчанні та у друці [13]. Далі, стосовно гонінь проти української мови, М. Драгоманов висловлюється ще рішучіше: «Коли це все прикласти до української мови, котрою говорить в Росії, може, яких 17 мільйонів людей, то побачимо, яку шкоду, власне, для зросту всесвітньої освіти роблять ті, хто забороняє мову українську в школах і книгах. От через те я, напр., уважав себе обов'язаним кричати проти такої заборони й перед українцями, й перед росіянами, й перед усім освіченим миром в дописях і книжках італьянських, англійських, французьких і т. ін., протестував проти тої заборони на всесвітніх з'їздах письменників у Парижі й у Відні...» [14].

Виступаючи проти утисків української мови у Російській державі, М. Драгоманов все ж таки наголошував на цінності для українців надбань російської науки і культури, а для України вважав необхідним оновлення письменства й науки, яке, на його думку, мало незабаром настати. «Деякі ознаки показують уже початки такого обновлення. Найскоріше пішло б те обновлення, якби наша письменська громада взялась рішуче вчитись європейським мовам та просто увійшла в прямі стосунки з європейською наукою, письменством і політикою» [15].

Погляди М. Драгоманова щодо мовного питання в Україні відзначалися стабільністю і практично не зазнали трансформації упродовж життя ученого на відміну від багатьох інших його суспільно-політичних переконань.

У 1876 р. М. Драгоманов, переслідуваний російською владою, від'їжджає до Женеви з дорученням від громади проводити популяризаторську та видавничу роботу. Необхідно зазначити, що закордонна місія Драгоманова сприяла ознайомленню європейського загалу з ситуацією в українських землях, а разом з тим прискоренню розвитку політичних тенденцій в українському національному русі. Діяльність Драгоманова знаменувала перехід від українського культурництва до політичного етапу [16].

Після від'їзду до Європи політичні погляди М. Драгоманова поступово еволюціонують у сторону соціальної та національної радикалізації, а з початком 80-х років XIX ст. Драгоманов, на думку А. Круглашова [17], пропонує нову політичну програму, що спиралась на ідеї національної демократії, була доповнена елементами соціальних доктрин західноєвропейського радикалізму. М. Драгоманов все далі відходив від тих завдань, які покладала на нього Київська громада у його закордонній місії. У 1886 р. Громада остаточно відмовилася від фінансування видавничої діяльності М. Драгоманова. Суперечності, які

існували у той час між громадівцями та Драгомановим, висвітлені, зокрема, у праці Н. Побірченко [18].

Слід зазначити, що знаходячись у різних територіальних та політичних просторах упродовж тривалого часу та трансформуючись відповідно до умов середовища проживання, розбіжності, які виникли у поглядах на українське національне питання, між Драгомановим та київськими громадівцями були закономірними. Отримавши можливість більш широкого і вільного знайомства з сучасними європейськими науковими досягненнями, М. Драгоманов поступово відходив від світоглядних орієнтирів Старої Громади. Природно, що у середовищі київських громадівців, які продовжували жити й працювати за умов Російської імперії, така еволюція часто викликала нерозуміння. Відповідно, певні розбіжності у баченні вирішення соціально-політичних та національного питань, які існували між М. Драгомановим та окремими представниками національного руху ще у 60-х роках ставали дедалі глибшими.

Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що активно і послідовно виступаючи проти заборон української мови у Російській імперії, починаючи ще з другої половини 60-х років XIX ст. та стверджуючи необхідність переведення освіти на українську мову в Україні, М. Драгоманов вважав за необхідне проведення певної підготовчої роботи, яка включала: підготовку якісних, хороших підручників українською мовою для шкіл, написання вагомих наукових праць з урахуванням останніх досягнень європейської науки, створення словника української мови та появу значної кількості україномовних літературних творів.

Література

1. Інститут Рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. – Ф. 1. – Спр. 46879. – Арк. 9.
2. Русова С. Думки Драгоманова про освіту // Світло. – 1910. – Грудень. — Кн. 4. — С. 30–33; Глушко С. Драгоманов і недільні школи // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 35-37; Климчик Л. А. Боротьба М. П. Драгоманова за українську народну освіту // Педагогіка і психологія. — 1994. — № 2. — С. 128-135; Климчик Л. Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М. Драгоманова // Михайло Драгоманов: Док. і мат. 1841–1994. — Львів, 2001. — С. 637–644; Початкова школа. — 1994. — № 1. – С. 51–54; Круглашов А. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні // Радянська школа. – 1991. – № 8. – С. 90–93.
3. Катренко А. М. Український національний рух XIX ст. Ч. II. 60–90-і роки XIX ст. Навч. посіб. – К., 1999. – С. 28.
4. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Кн.1. Київська громада. – К., 2000. – С. 19–20.
5. Житецький І. Київська громада за 60-х років // Україна. – 1928. – № 1. – С. 94.
6. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). //Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. — К., 1970. — Т. 2.- С. 156.
7. Драгоманов М. П. Педагогическое значение малорусского языка // С.-Петербургские ведомости. — 1866. — № 93. — С. 1–2.
8. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х роках XIX ст. – К., 1980. – С. 43.
9. Драгоманов М.П. Антракт з історії українофільства (1863–1872) // Драгоманов М.П. Вибране «...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». — К., 1991. — С. 211–212.
10. Там само. – С. 229.
11. Там само.
12. Там само. – С. 233.
13. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. — К., 1991. — С. 477.
14. Там само.
15. Там само. – С. 494.
16. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Українські пректи в Російській імперії. – К., 2004. – С. 368.
17. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000. — С. 466.
18. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. – Кн.: 1. Київська громада. – К., 2000. – С. 190–193.